

Gazdasági elemek a parlamentárizmusban.

Felolvasatott a szakosztálynak 1907. április 24-iki ülésén.

I.

Broglie herceg a parlamentárizmust tökéletességénél fogva *isten* eredetűnek tekintette, becsületére váló módon annak a vérbeli nagyúrnak, kinek ősei éppen oly őszinte hódolattal adóztak az *Isten kegyelméből* való abszolút uralkodónak.

„Nagy kritikusoktól egy nevezetes szabályt tanultunk . . . Azt, hogy ha nem is találnánk bámulni valót oly írókon és művészekben, mint *Livius*, *Vergilius*, *Rafael* és *Michelangelo*, kiket még minden művelt ember bámult: ne engedjünk első ötletünknek, hanem tanulmányozzuk őket, míg meg nem tudjuk, miért és miben bámulandók? És ha mégse sikerülne tudásunkat a mások bámulatával összeegyeztetni, higgyük inkább, hogy mi vagyunk bolondok, mint hogy az egész világ csalódott. Ez a szabály Angliának annyit csodált alkotmányára is teljes mértékben ráillik. Iparkodjunk tőlünk telhetőleg megérteni; de tiszteljük még akkor is, ha ez idő szerint még megérteni nem volnánk képesek.“¹

Ellenben *Leverdays* a modern parlamentekről azt hiszi, hogy azok a régi *circust* vannak hivatva helyettesíteni, melynek idegizgató látványosságaiiban a szenvedélyek üvöltése helyettesíti a fenevadakét.

Szerinte Elles ont de *l'éternel féminin* — az örök asszony — ama báj nélkül mindazáltal, mely amaszt vonzóvá teszi, de telve mindazzal, mi az asszonyokban bizonytalan és ingatag: üres fecsegés, apró szenvedélyek, nyughatatlanság, szeszély, idegesség, hiszterikus felhevülések, gyógyíthatlan okszerűtlenség, kriziseikkel, ájulásaikkal az önuralom hiánya, szükségük arra, hogy valaki uralkodjék fölöttük s ugyanakkor képtelenség annak elviselésére, egyszóval az a lényegi gyengeség, minden formában, a melyben mivoltuk megnyilatkozik.²

Ez az ellentét a *tudományban* meg van éppen úgy, mint a XIX. század elején és végén a nemzetek enthuziazmusában és kiábrándulásában a parlamentárizmus iránt, melynek irodalmi apoteózisét *Montesquieu*

¹ *Burke*, Works, III. 114. l.

² *E. Leverdays*: Les Assemblées Parlantes, 198. l.

állította az abszolutizmus türhetetlenné vált igájával szemben éppen úgy, mint a hogy Franciaország volt azoknak a képrombolóknak is legelső hazája, kik ez új istenségtől sem kapták meg mindama csodák teljesítését, mit oltárra helyezésétől reméltek. Tehát detronizálni akarták. A parlamentárizmus majd olyan sorsra jutott Franciaországban, mint a szép Momoroné, a ki az *Ész istennőjének* lenge kosztümjében elájult St. Sulpice oltárán; mert nem birhatta el a *sansculotteok* sovár tekintetét, e sovár tekintetek keresztüzét.

Hol van a két véglet között az igazság?

Aligha III. György mondásában, a ki az angol alkotmányt *a leg-tökéletesebb emberi alkotásnak*¹ nevezte, de talán csak azért, mert mellette egy ideig teljességgel lehetönek bizonyúlt számára ennek lényegét meghamisítani *a király barátainak* titkos és nem felelős mellék-kabinetje által.² A mire aztán Pitt azt jegyezte meg: ha felséged szükségesnek látja egy olyan kis késecske használatát, mint a minöt bennem bir, akkor nem lesz ajánlatos annak élet letompítania.

De talán ott sem, hol a világ egyik legszeszélyesebb — bár legszellemesebb — nemzetének nem annyira tudománya, mint juvenálisi espritje nyilatkozik meg pl. abban a frappáns hasonlatban, melyet fentebb *Leverdays* munkájából idéztünk s mely veszedelmesen csábít arra, hogy a *l'éternel fémininnek* a parlamentre átvitt hasonlatát, a francia parlamentről, melyre annak idején ez a hasonlat valóban megdöbentöen talált, magára a *francia nemzetre* vigyük által.

Tagadhatatlan, hogy a parlamenti rendszer, melyet különösen a mult század 30-as éveitől kezdve majd minden kontinentális állam sietett Angliából importálni: nem felel meg azoknak a várakozásoknak, melyeket hozzá füztek. Fölként azért, mert ez a várakozás túlzó és természetellenes volt és mert ahhoz olyan remények kapcsolódtak, melyek nagyon hasonlítottak a forradalmiakhoz.

De ha a tudományos kritika nem akar éppen abba a hibába esni, el kell kerülnie a csalódottak túlzó pesszimizmusát, melynek a várakozók túlzó optimizmusa volt szülő anyja. A legalaposabb gonddal kell az intézmény gyökérzetét, talaját, életfeltételeit elemző vizsgálat tárgyává tenni és pedig első sorban éppen Angliában, szülő honában. Mert csirába szökkenését, erőteljes plántává fejlődését, gyönyörü virágzatát és nemes tartalmú gyümölcseit azoknak köszönheti.

A XIX. század a parlamenti kormányrendszer dicsöítésével kezdödött és ócsárlásával végzödött. A XIX. századnak tárgyias kritikával kell kezdödni, mely az intézmény egész természetének, genezisének, törté-

¹ *Stanhope*. Life of Pitt. I. App. 10. I.

² *Todd*. Parlamenti kormány rendszer, I. 288. I.

netének, struktúrájának és szellemének tudományos felderítésére egyetlen alapunk. E tekintetben nagy munkát végzett a múlt század második fele, különösen pedig azok a tudósok, kik a *társadalom* tudományos fogalmának és az állammal való összeköttetése viszonyának vizsgálatában és kifejtésében, a *társadalom tudományában* ennek a kritikai munkának egyik alapját teremtették meg. *Gneist* Rudolf, *Stein* idevágó alapvető vizsgálódásainak eredményeit sietett is Anglia alkotmányfejlődésére alkalmazni, de egy sereg csodálatos ellentmondás oka ma is földérintetlen. Egyfelől a német birodalmi alkotmány parlamentellenes megteremtésének ténye tűnik elé, nyomában a cezarizmust dicsőítő *Labandokkal*, *Jellinekekkel* és *Hatschekekkel*, másfelől pedig arról nyerünk tanúságot, hogy éppen az *általános kiábrándulás* korszakában a parlamentárizmus nem csak tért nem veszít, hanem mind nagyobb tért foglal úgy Európában (Románia, Szerbia, Bulgária), mint az egész földkerekségen (Canada, Fokföld, Ausztrália, Chile, Venezuela, Haiti, Szt. Domingó s legújabbán Japán és Perzsia). Sőt, mint erre már 1895-ben¹ *Schwarz* Gyula rámutat, még azok az alkotmányok is, melyek határozottan antiparlamentáris tendenciának köszönik létüket, mintegy ellenállhatlan nízus hatása alatt, következetesen a parlamentárizmus felé haladnak.

Az ide vonatkozó vizsgálódások s ezen közben a társadalomtudomány eredményeinek értékesítése még a külföldi tudományos irodalomban is hatalmas hézagokat mutat. Ezek közül talán a legértékesebb észrevételeket az angol szerzőknél, habár inkább szórványosan, találjuk.

Hazánkban pedig, noha reánk nézve a parlamentárizmus kérdése életbevágó fontosságú és ugyancsak aktuális, *Concha* remek értekezésén² politikai nagyobb műveiben³ szétszórt kitérő fejtegetéseiben, végül a Budapesti Szemle 1906. évi folyamában közzétett „*Jogi intézmény-e a parlamenti kormány?*” című dolgozatán és *A nemzetállam* gyönyörű könyvének szerzőjén (Kuntz) kívül alig találunk mást, mint az előbbi nyomdokain haladó — de azért egyéni kritikával dolgozó — *Balogh A.*⁴ és *Polner* dolgozatait, melyekben azonban alig, legfőlebb mellékesen látjuk érintve a fennebbi szempontokat. Ujabbán dr. *Haendel* Vilmos adott ki egy több tekintetben figyelemre méltó, rendszeres monografikus munkát.⁵ Ebben különösen az elemző rész válik ki a szakirodalom ismeretén alapuló lelkiismeretes földolgozással, de ebben is éppen a *társadalomnak és különösen a társadalmi gazdaságnak az a döntő szerepe* részesül a legmostohább,

¹ *Elemente der Politik.*

² *Egyéni szabadság és parlamentárizmus Angliában.* Akad. Értek. 1888.

³ *Politika. Ujkorai alkotmányok.*

⁴ *Törvényhozó hatalom.* Politika.

⁵ *A parlamentárizmus.* Politikai tanulmány.

hogy ne mondjuk, teljesen mellőző elbánásban, mely pedig éppen a parlamentárizmus felépülésében *alapvető* tényező. *A minék vizsgálata és latolása nélkül pedig hiányozni fog a parlamentárizmus megértésének, méltatásának és kritikájának leglényegesebb feltétele. Erre reámutatni éppen e sorok főczélja.*

II.

Parlamentárizmuson azt a kormányrendszert értjük, mely szerint az államfő (fejedelem, elnök) által kinevezett kormány (kabinet) nemcsak a törvény megsértéséért (jogilag) a népképviselőnek (parlament) felelős, hanem politikája is annak akaratahoz van kötve; törvényt pedig csak a parlament és államfő egyező akarata létesíthet. *Concha* az állami főszerveknek ezt a viszonyát megkapó rövidséggel így fejezi ki:¹ A parlamenti kormányzat által az állam minden életnyilvánulása a parlamentnek nem ugyan hatalma, de befolyása alá kerül. Másutt meg így: A parlamenti kormányzat azt jelenti, midőn a fejedelmi, a végrehajtó hatalom elkülönülése és önállósága ellenére, a *túlsúly a törvényhozó szervnél a parlamentnél van.*² Azt a nézetét pedig, hogy a parlamenti kormányzat a nemzeti élet legfejlettebb szervezete, így okolja meg: „A hol az *örökös fejedelem*”³ elismeri, hogy az állam kormányzatát nem egyéni nézetei, hanem a közvéleménynek a képviselő szűrőjén keresztül ment szelleme szerint kell vezetnie, ott az állam elérte a legnagyobb tökélyt, melyre juthat, mert *örökös fejedelmében* meg van állandósága, szervi tagoltsága ellenére egységes iránya, parlamentje útján a polgároknak a szuverénításban leggyorsabb érvényesülése, végül pedig a *fejedelem* döntő jogaiban a lehetőség, hogy a közvélemény időleges tévedéseinek, elhamarkodásának határ vetessék s a parlament és a polgárok megfontolásra kényszeríttessenek.“

Szántsándékkal idéztem *Conchának* különben mesteri, tömör jellemzését főbb pontjaiban a parlamentárizmusról azért, mert míg egyfelől hazai irodalmunkban általánosan megállapítható a parlamentárizmus alaptanainak jellemzése körül az ő vezérsége, másfelől felfogásának minden egyénisége és eredetisége mellett is tagadhatlan, hogy abban találjuk meg a külföld tudományos elitejének legteljesebb és legmélyrehatóbb méltatását, úgy, hogy bátran tekinthetjük azt az utóbbi méltó korolláriumának.

Szemmel látható azonban nem csak abból, hogy ő a parlamentárizmus fogalmát majdnem elválaszthatlannak tartja az *örökös fejede-*

¹ *Politika*, I. 572. l.

² *Balogh A. Törvényhozó hatalom*, 181. l.

³ *Concha* azt tartja, hogy a parlamenti kormány megvalósítása a köztársasági formában nehéz, ha nem lehetetlen. I. m. 574. l.

lem (monarcha) fogalmától, hanem *Montesquieutól* elkezdve, *Gneiston* folytatva, egész *Hatschekig*, tehát a parlamentárizmussal foglalkozó legrégibb külföldi tudományosságtól, a legújabb keletűig (magukról az angolokról nem is szólva) majdnem minden idevágó tudományos munkából is az, hogy a parlamentárizmus lényegének, kriterionjainak megállapításában: *materiának kizárólag az angol alkotmányt s ennek is éppen azon fejlődési stádiumát vették, melyben az a tudományos vizsgálódás adott momentumában szemlélhető volt*, vagy még inkább, a minő stádiumban azt az illető tudósnak rendelkezésére álló adatok mutatták. Kétségtelen, hogy e mellett nem maradt észrevétlenül sem magának az angol alkotmánynak történeti fejlődése, sem annak fázisai, melyeken keresztül az érintett fejlődési fokig eljutott.

De némileg háttérbe került e fejlődési fokozatok *okainak* részletes kutatása magára az angol alkotmányra nézve is. Még fokozottabb mellőzésben részesült az a tény, hogy magának a parlamentárizmusnak fejlődési története abban a pillanatban, a mint azt Angliától a kontinens, vagy földkerekség egyetlen, vagy több más állama átkölcönözte: immár világtörténeti jellemei öltött magára. Többé tehát nem szemlélendő, mint pontosan angol alkotmány fejlődési objektum. E tanulmány célján és keretén kívül esik, hogy a parlamentárizmusnak, mint ekként a különböző, azt recipiáló nemzetek saját génusza és egyéni jogalkotó jelleme szerint fejlődő kormányzati típusnak, részletező tudományos szemléletét és nyomunkísérését fejtegesse. Főképp arra kíván itt szorítkozni, hogy az alábbiakban kiválóan az angol parlamentárizmusra és annak saját hazájában végbement fejlődésére nézve mondjon el egyetmást, a mi talán eddig és ilyen összefüggésben elmondva nem volt. De lehetetlen éppen e speciális célra tekintettel figyelmen kívül hagynia a parlamentárizmusnak éppen az említett szempontba való beállítását is.

Már a *Persa Levelekben* olvassuk, hogy: „az igazság örökkévaló és nem függ emberi megállapodásoktól.“ Ez alaptételt azután a *Törvények szelleme* oda fejt, hogy „a pozitív törvények az eszményi jognak különös viszonyokra való alkalmazásai; szükséges tehát, hogy azok a nép sajátosságainak megfeleljenek s így nagy véletlen, ha *ugyanazok a törvények különböző nemzeteknek jök.*“ Különös szeszélye a véletlennek, hogy ezt ugyanaz a nagy szellem mondja, kinek legtöbb része van abban, hogy az európai nemzetek a XIX. században mohón siettek többé-kevésbé abszolutisztikus alkotmányaikat a *Montesquieu* által dicsőített angol alkotmány közös kaptafájára alakítani. De a világtörténelem már nagyobb látszólagos ellentmondásokat is kiegyenlített.

Az a parlamentárizmus, mely különlegesen angol találmány volt; mely minden más európai alkotmánytól, tengertől körülrárt ködös szí-

getországaiban, messze különágazó fejlődési menetet és típust tanúsított; melyet mindenki a francia forradalom napoleoni végakkordja után, mint új evangéliumot üdvözölt és mely rövid pár évtized alatt keserűen tört amaz igazság jármába, melyet legelső és legnagyobb külföldi dicsőítője *ugyanazon törvényekről és különböző nemzetekről* mondott: lényegében ugyanazon alapintézményekből, ugyanazon hűbéri szerkezetből fakadt, melyből XIV. Lajos abszolút királysága és ugyanazon emberi szükségleteknek felelt meg, a melyeknek kielégítésére a *l'état c'est moi* elve vállalkozott.

És ha véletlenül a *napkirálynak* több fölösleges pénze van, a melylyel az utolsó Stuartot segítheti; vagy ha ennek *gonosz esztelensége*¹ nem olyan határtalan; vagy ha XIV. Lajos Louvois helyett Avaux tanácsára hallgat; vagy ha Jakabnak fia hamarabb születik; vagy ellenfele és Mária férje nem Oraniai Vilmos; vagy ha I. György jobban tud angolul, (melynek Macaulay és a komoly Todd szerint is többet köszön az angol alkotmány, mint egy lázadásnak) — ki tudja? nem indul-e a két ország politikai fejlődése párhuzamos, sőt egymással találkozó iránynak?

Az a tény, hogy az egykori hűbéri Európa egész területén ma parlamenti alkotmányokat látunk s hogy az ó Angliától (Britania) az újig, a nyugatitól a keletig (Japán) és ezektől egymásig, keletre és nyugatra menve ó és új világokban, mindenütt parlamenti törekvésekkel találkozunk, még ott is, hol ezt eleve lehetetlenné tenni igyekeztek: olyan tünemény, melyet a maga egész jelentőségében méltányolni szükséges és mely annak a mondásnak normájára, hogy *minden út Rómába vezet*, arra figyelmezteti a tudományt, hogy a politikai fejlődés irányainak ez a találkozása jórésben immár befejezett tény. Ez ismét, már a priori ama föltevés felállítására csábit: hogy a fejlődésnek ez a különös centrifugális iránya az emberi társadalmak természetében rejlő valamely *közös okra* vezethető vissza.

Angliában is emberek laknak. És ha ott a fejlődésnek ez az iránya folyamatosabb és kevésbé akadálytalanabb, következőleg egyöntetűbb, biztosabb és gyorsabb volt; vajjon nem e szigetország természetétől különösen kedvezővé tett helyzete-e a fő — ha nem is egyedüli — oka annak, hogy ott a civilizált társadalomnak oly politikai produktuma jöhetett létre, mely nem annyira egy különben nemes és geniális nép speciális közjogalkotó képességének teremtése, mint éppen az emberi társadalom élettörvényeinek kikerülhetlen és logikus fejleménye? Hogy tehát az emberiség elébb-utóbb rájött volna emez önkormányzati formára akkor is, — ha abban Anglia nem szolgált volna

¹ Macaulay. Anglia története. II. 433. I.

előképűl, — a minek dicsőségéért az egész emberiség a pálmát egyébbiránt ma méltán és örömmel nyújtja Albionnak.

A föltevés merész. Csattanója még merészebb. De annyira érdekes, hogy önkénytelen készséget érzünk annak kutatására: van-e benne tényleges igazság?

Különösen érdekelheti pedig e kérdés éppen a magyar politikai tudományt; azét az országét, melynek alkotmány-fejlődése (mint erre már többször hivatkoztam) annyi párhuzamos vonását nyújtja az angol politikai fejlődésnek s a mely országnak Angliáéval annyira ellentétes helyzete a világcsaták ütköző pontján, minden nemzeti elfogultság nélkül is helyet enged annak a gondolatnak, hogy kedvezőbb külső feltételek fennforgása esetén a mai Magyarország szolgáltatóna a történelmi alkotmányok egyik legcsodáltabb példáját a világnak.

III.

Anglia a norman első királyok idején nem volt semmi egyébb, mint egy idegen zsarnok dinasztia által rabba tett tartomány. Franciaországhoz való viszonya nagyon hasonló volt ahhoz, a minő a mienk volt Ausztriához, vagy Törökországhoz a „török hódoltság“ bizonyos szakában; azzal a különbséggel, hogy mi a hódoltságot (különösen Ausztriával szemben) sohasem ismertük el, az itt erőszakoskodó német, vagy török inváziót úrnak soha sem tekintettük, történelmi jogainkat, alkotmányos szabadságunk folytonosságát törvényhozásilag (az igaz, hogy csak így) szakadatlanul hangoztattuk s az ezek ellen cselekvőt mindig bitorlónak néztük. Ellenben hasonló volt a viszony abban, hogy Hóditó Vilmos és utódai magukat francia fejedelemnek tartották, még akkor is, midőn Angliában állandóan megtelepedtek; földmunknak francia birtokaikat nézték, francia urakkal vették magukat körül, közöttük osztották föl a hódítottak (szászok) birtokait, francia nyelven beszéltek, kormányoztak és szolgáltattak (már a milyen) igazságot. Még I. Rikárd idejében divatos átkozódási mód volt az ország norman urai közt: Angollá legyek! Neheztelő tagadással kérdezték: Angolnak tart ön engem?¹ „Ha a Plantageneteknek — írja *Macaulay* — mint egykor valószínűnek látszott, sikerül vala egész Franciaországot kormányuk alatt egyesíteni, Anglia hihetőleg sohasem fogott volna független létre jutni. Fejedelmei, világi és egyháznagyjai, faji és nyelvi tekintetben különbözök lesznek az iparúzó és földműves néptől. Nagy-birtokosai a Szajna partjain költik vala el jövedelmeiket lakmározás és multságok között. Milton és Burke díszes nyelve pór beszéd maradt

¹ *Macaulay*, Anglia története I. 17. l.

volna . . . Angol ember nem küzdheti magát kitűnőségre, ha csak nyelv és életmód tekintetében francziává nem lesz . . .“

Sok — és éppen angol — történetíró megjegyzte már, hogy a büszke Albion nagysága tulajdonképpen olyan eseményeknek szüleménye, melyeket a kortársak nemzeti szerencsétlenségnek tekintettek. „Első hat királyának tehetsége, erénye átok volt rá nézve. A hetediknek hibái és esztelenségei mentették meg őt“. János kiűzetett Normandiából s a tenger egytívé zárta azzal a néppel, melyet addig ő és ősei elnyomtak és megvetettek. Vilmos és Harold egymással harczoló hőseinek unokái barátságosan kezdtek közelíteni egymáshoz s kibékülésük első záloga a *Magna Charta* volt.

Itt kezdődik nem csak az angol nemzet, hanem az angol parlamentárizmus története is. Legalább én innen számítom. Mások máshonnan. Általában nehéz volna ez időszámítás tekintetében egyöntetűséget konstatálni.

*Dacey*¹ keményen odamond a jogászoknak is, élükön *Blackstone*-nal, ki szerint az angol király, még az ő korában is *nemcsak feje, hanem voltaképpen egyedüli tisztviselője is az államnak*. Ezt a helyet *Dacey megdöbbsentőnek* nevezi. De a történetíróknak is odamond, köztük *Freemann*nak, ki az angol parlament ősi formáját a *german-szász-witenagemot*-ban találja fel. Őszerinte az I. Edward és Montfordti Simon által és alatt már megerősödött alkotmány az, melynek ősi formáira a modern alkotmányosság csak „visszaút“.² *Todd*³ eme helyéből: Azon elv, miszerint a fejedelem minden tettéért valamely miniszter tartozik felelősséggel: csak természetes következménye az 1688-ki forradalom által létrehozott parlamenti kormányformának, — az következik, hogy ő a parlamentáris kormányzatot 1688-ban már megalapítottnak tekinti. *Concha* körülbelül 100 évesnek tartja, (1792 ?) *Kautz*⁴ 1832-től számítja. Mások kétszáz évet mondanak életkorául. Ezt a bizonytalanságot most csak hangsúlyozva, visszatérek a *Magna Charta*hoz.

Említettem, hogy nézetem szerint az angol parlamentárizmus története a *Charta*val kezdődik. Nem mondtam vele semmi újat, mert hiszen nincs olyan történetírója a parlamentárizmusnak, mely a *Charta*t, mint erre vonatkozó alapintézményt, ki ne emelné, vagy tekinteten kívül hagyni merné. De *többet* mondtam vele és akarok mondani ezzel, mint a legtöbbben.

Az eredeti, éles, bonczoló elméjű és klasszikus műveltségű *Szwarcz Gyula*, ki *Elemente der Politik* című munkájában az aristotelesi tradi-

¹ Bevezetés az angol alkotmányjogba. 10. és köv. 1.

² *Freeman A. E.* Az angol alkotmány fejlődése. Magyarul: Kónyi József 141. és köv. lap.

³ A parlamenti kormány rendszer. I. 222. l.

⁴ *Budapesti Szemle* 1906.

cziók éles kritikája alapján az államalkatok és fajok egészen új elméletét állapította meg¹ az *Európai Monarchiák rendszeres alaptörvényet*² című művében bizonyos kicsinyléssel jegyzi meg úgy a *Magna Charta*ról, mint kortársáról, a mi *Arany Bullánkról*, hogy tartalmaz ugyan már mindkettő s kivált a *Magna Charta alapvető* alkotmányjogi mozzanatokot, ámde ezek mind ott, mind emitt, többé-kevésbé fontos és csak is az akkori időpont követelményeinek kielégítésére szánt hűbérjogi, magánjogi és közszolgálati intézkedések tömkelegébe vannak becsúsztatva. A mi tény is. A mi *Arany Bullánkban* pedig az évenként megtartatni rendelt országgyűlések s a várispánok feleletre vonhatása mellett ott szerepelnek, hasonlóan külön és nem kevésbbé nyomatékos szerkezetben a király vadászeb vezetői, solymászai, kiknek meghagyatik, hogy *ne szálljanak meg a királyi szabad szolgálk falvaiban és a királysertesei, melyekről az mondatik, hogy ne legelhessenek a nemesek erdőiben, az ő rétjeiken és az ő engedelmük nélkül*. Megemlíthette és felsorolhatta volna *Schwarcz* a *Charta* egészen analog apró-cseprő intézkedéseit, melyek a *Nullius liber homo capiatur* . . . kezdetű monumentális 39. (későbbi 29) cikkely köré sorakoznak, melyek közt nem utolsó, hogy a király lemond azokról a dijakról, melyeket az ő törvényszékének fizettek kedvező ítéletekért, a mellett, hogy szabályozza a mértékrendszert, a külföldieknek szabad kereskedést biztosít, megtiltja ingatlannak egyházi testületek részére eladását (másképp bő kiváltságokat adván nekik), biztosítja az ipart, kereskedelmet, a törvénytelen és önkényüleg kirótt és sarczolt adók és vámok szedése ellen, a városokat szintén, *régi jó szokásaikat* épségben tartván, adó fejében első ízben csak az *ingókra* enged végrehajtást s végül megállapítván, hogy *minden új adóhoz az országnak hozzájárulása szükséges*.

Én a magam részéről a kicsinyelt solymászok és vadászebek vezetői amaz emlegetésében, hogy nekik a polgári vagyon *engedelem nélküli* felélése és rongálása tiltva van, éppen azt a tendenciát látom, a mi az új, vagy törvénytelen adók filléreinek engedelem nélküli sarczolása és felélése ellen tiltakozik. A föld és terményei éppen úgy ama polgári vagyon, épp úgy az önfentartás, boldogulás és jóllét anyagi elemei, *mint amaz adófillérek*, melyek szedéséhez az országos akarat hozzájárulása kívántatik meg.

Nem tekintve már azt, hogy a *Magna Charta* ez intézkedései a maga kora hűbéri, tehát *magánjogi* természetű szerkezetének és jellegének csak reflexei, csodálkozom azon, hogy azokat oly szuverén kicsinyléssel méltatja a chartáknak egyébként oly klasszikus méltatója, — a ki egyébiránt maga is megjegyzi, hogy „Nem is lehetett ez még

¹ *Kuncz* i. m. 101.

² Akad. Ért. a társ. tud. köréből IX. k. 5. l.

másként a XIII. században . . . Hogy czélt érjenek a (charták) mellőzhetlenül az *akkori viszonyok* konkrétus nyelvén kellett azoknak az akkori nemzethez szólniok.“

János a norman fejedelem, kiűzetett igazi patrimoniumából: Francia-földről és *Földnélkülivé* lett. Vagyis francia királyból akkor lett — angol királylyá.

Kettős veszteség érte ezzel. Nemcsak elvesztette szebb és nagyobb birodalmát, — de hatalma alapját is. Elvesztette *oda* haza és *idehaza* mind a kettőt. Elvesztette terjedelmes francia földbirtokait, hűbéreseivel, adóival és harczosaival együtt. Egy sokkal virágzóbb és gazdagabb országot, mint a minő Anglia, melyhez sem Irland, sem Skóczia, de még csak Wales sem tartozott. El egész fizikai, anyagi és ennek eredményeként, erkölcsi bázisát, melyen az angliai zsarnokság is nyugodott. És ezzel a veszteséggel a leigázott angolszászok sokat nyertek. Mindenekelőtt erkölcsileg abban a tudatban, hogy zsarnokuk hatalma megcsappant. Hogy innéttől egész ereje abban van, a mit az angol *föld* szolgáltat neki és ennek eredménye azután az anyagiakra is kiterjedett. Természetes, hogy János meg nem nyugodott a szörnyű változáson, mindenekelőtt a szép Normandia visszahódítására gondolt.

De a háborúnak már akkor is, ha nem is mind a három — de elsőrendű kelleke volt a — *pénz*. Mint a jó kereskedő normanok sarjadéka: fel tudta fogni ennek értékét. De fájdalom, új uraiktól megtanulták ezt a leigázottak is. Egyfelől nem mentek *ingyen* katonának, másfelől nem adták *ingyen* a katonát. János tehát *megvásárolta* tőlük mind a kettőt. Egy semmiségért, egy írott pergamentért: ez volt a *Charta*.

Előtte nem annyira azért volt ez az írott pergament — értéktelen, mert a cserébe adott portékát nem bírta volna értékelni. Erősen megnyirbálta annak sokféle tilalma *pénzszerező* hatalmát. Hanem azért, mert ennek adásakor már el volt szánva szertetépni azt, mihelyst régi hatalmát és birtokát visszaszereznie sikerült.

Mind hiába. Utódai alatt nem egyszer látszott valószínűnek, hogy Franciaország felett angol királyok uralkodjanak. De ama papírlapot sohasem sikerült többé visszahódítani. Nem sikerült ez sem neki, sem utódjai közül azoknak, a kik az angol nép 38-szor ismételt kivánságára 38-szor kényszerültek megújítani és megerősíteni a Magna Charta szövegét, Runymede napjától le egész a középkor végéig.¹

Nem hiába maradt fenn korunkig a Magna Charta eredeti példája² a British Múzeumban; jól megőrizte azt az ország 25 bárója, kire megtartásának ellenőrzése bízva volt. Nem hiában volt ott az ellenál-

¹ Schwarcz i. m. 5. l. *Gneist*: Verfg. II. Verw. I. 282. l.

² A mi *Arany Bullánk* 7 eredeti példájából *egyét sem bírnk*.

lasi záradék, mely szerint a bárók cum cummuni totius* terrae erőszakal is jogosulva voltak kicsikarni annak megtartását. A mi azt mutatja, hogy az alattvalók meglehetősen tisztában voltak János úr hátsó gondolataival, épp úgy, mint a Charta értékével. Nem hiában: pénzük ára volt! Tiszta do: ut des! A 37. §. világosan megmondja, hogy „a Magna Charta a koronától az *ingó vagyon tizenötödrészen megvásároltatván: ugyanezért* a király szavatul a szabadalom levélben biztosított jogok épségben tartásáért.“

De a Charta örök érvényét nem az ellenállási záradék, nem is a fenti czikk, mely annak tiszta vásári szerződési jelleget adott, hanem *az a tudat biztosította*, mely abban kifejezésre jutott; az a tudat, hogy az angol embernek teste, a mely él és dolgozik, az övé s mind az, a mi ennek szükségleteit kielégíteni hivatott: az ő életfeltétele. A *szabadság*, védelem az önkény és rabság ellen: védi a testet és a szellemet; a *vagyon*, a föld és a pénz: kielégíti azok életszükségletét. A szabadság arra való, hogy az elébbi ne akadályoztassék az utóbbi kielégítésében. Az az adófillér a mire János úrnak szüksége volt és mit a Chartáért *vételárul* kapott: hasonlatos ama vízcsofphöz, mit a gyermek Watt James megfigyelt a theás-kanna fedelén. Ez a gőzből lecsapódott vízcsepp volt a *gőzerő* forrása, mely átalakította a középkori föld képét és az azon élő emberek egész társadalmát. Ugyanezt cselekedte amaz adófillér. A Magna Chartában meg volt az első instrumentum. Most már csak annak további tökéletesítése kellett. A gyermek nép megfigyelte az apró adófillérekből összegyűlt erő hatását és... nem felejtette el többé. A felnőtt férfi keze alatt aztán kialakult először az egyszerű, aztán a komplikáltabb szerkezet, melylyel azt igájába foghatta és saját céljaira, javára használhatta fel.

Mondják, hogy a *Charta* semmi egyéb, mint a királyok által már amúgy is szentesített népjogok gyűjteménye Hítvalló Eduardtól II. Henrikig. Lehet, de bizonyítva nincs. Csak annyi bizonyos, hogy Jánosnak angol földre zárásával érvényesülést keresett a leigázott angol-szász faji szellem, melynek még emlékezetében lehetett, hogy Vilmos király tulajdonkép egy gyűlölt idegen bitorló volt, semmi más és hogy *kíséretének* tagjai, a mostani hűbér nagyurak ősei, hozzá hasonlók valának. Egy pár emberöltő nagyon kevés volt ennek elfeledésére és mégis éppen elég arra, hogy megmagyarázza a két fajnak ez időben hamarosan bekövetkezett egybeolvadását még pedig akként, hogy a meghódítottak nyelték el uraikat és nem megfordítva.

Már 1213-ból van egy királyi rendelet, mely az összes megyék sheriffjeinek meghagyá: küldjenek 4—4 értelmes embert, kik az ország ügyeiben lesznek tanácskozzandók.

„Két évvel később — mondja *May* — János király Magna

chartája szabatosabb képét adja ugyan a *parlament alakultának* bármelyik korábbi oklevélnél, de a képviseleti rendszer kezdetét ez sem deríti fel. *Londonnak és minden más város, mezővárosok és váralják, az öt kikötő és más révek szabadságai és jogai* ama levélben biztosítatnak ugyan, de vajjon a parlament összehívásának e levélben olvasható ígérete új jogot nyújtott-e, vagy a régít fölélesztvén, csak ezt erősítette meg s biztosította a jövőre: e kérdést az okmány kifejezéseiből megállapítani nem lehet. Ez időtől kezdve azonban oly parlament létezését, mely a maihoz hasonlít, egész biztossággal ki lehet mutatni.¹

Hogy János király utódai megkísértik a *szabadság nagy levelét* semmibe sem venni, azt már annak szerkesztői is sejtették. Ezért a híres záradék. De jön *Montforti Simon (Montfort l' Amaury)* immár a *francia gróf, a lewesi csata (1264) és a király (III. Henrik) tiszteletteljes elfogatása*. És jön az *Oxfordi Gyűlés*: az első igazi parlament, melyben már nemcsak a bárók, hanem a grófsági lovagok és a városok polgárságának is 2—2 követe hivatalos.

A meghívó levél így szól (a sherifhez): „Juttasson a király tanácsa elé két derék embert, kiket a megyék *válaszszanak*, hogy helyettük a többi megyék követeivel a király számára engedélyezendő *segédeszközök* felől tanácskozzanak“. Ehhez *May* a következő megjegyzést fűzi:² „Figyelemre méltó dolognak tartjuk, hogy éppen *pénzengedélyezésben* volt a népnek *régóta része*“. *Bizony figyelemre méltó egy dolog!*

Meg volt a gyerek, csak nőni kellett neki. És nőtt. III. Eduard alatt egyszer csak az történik, hogy midőn az ország bárói már megszavazták a *maguk adóját, sőt napi díjaikat is felvették (!)* a megyék és városok követei még amazok eloszlása után is együtt maradtak (királyi marasztalásra) s „*hajóik és szállítmányaik biztosítása fejében* megszavaztak a be-, vagy kiviendő *bor* egy-egy tonnájától 2 sh. és minden más árú egy-egy fontjától 6 d. adót, — de csak *egy évre*“. Minő kicsinyke kezdete van az *alsó háznak* és az *évi költség* megszavazásának! De már meg van az is.

1340 óta (III. Eduard) már a parlament *két házban* tanácskozik.

Általában a három Eduard uralkodása roppant fontos a parlament történetében. Ez a három király *sokat háborúzik* és sokszor kénytelen költségért a parlamenthez fordulni. III. Eduard *hetvenszer* hív össze parlamentet hadiköltség megszavazására. E néven első elődje sem sokkal kevesebbszer. I. Eduard uralkodása alatt azonban már meg volt alakulva az angol *gentry*, a vagyonos polgárságból és birtokosokból álló középosztály. Ezzel karöltve jár az a másik tény, hogy az ország bárói, kik vagyoni tekintetben eddig uralkodtak a tér felett, — kik Montforti Simon

¹ *May E. T.* Az angol parlament. 11. l.

² *Id. m.* 10. l.

idejében még egyedül látszanak hivatottaknak a nemzet törvényei felett őrködni (a charta 25 bárója!) fokónként engedni kényszerülnek az előre nyomuló nemzet-zömmnek, a vagyoni bázisra szert tett *gentry*nek; mely önálló hatalmi tényezőképp szervezkedik az *alsó házban* s 1322-ben már kicsikarja II. Eduardtól annak elismerését, hogy *a király csak a parlamenttel együtt hozhat törvényt*. IV. Henrik alatt végre megalakul a — *budget-jog*. (1404.) A parlament már nem csak megszavazza a költséget, hanem kimutatást követel arról, hogy *mire költik el azt?*

A Lancaster és York ház viszálya (1400—1485) döntő az *alsó ház hatalmi túlsúlyának megállapítására*. A főnemesség elhull a fehér és piros rózsa csatáiban. A felső ház 29 peerre olvad. IV. Eduard, III. Rikárd — Shakespeare szörnyetege, — kénytelenek a parlamentnek köszönni trónjukat és hatalmukat. És ezen már a *Tudorok* makacs és erőteljes egyénisége sem változtathat. Megpróbálják, pedig II. Fülöp példája előttük van már; de szerencsére — esküdt ellenfélként kerülnek szembe a spanyol abszolútizmussal.

A *felmentések és kegyelmezések* precedenseit megkísérik ugyan úzussá, olyforma prerogatívává tenni, melynek résein megostromolhatják a parlament erejét, de az abszolútizmus tartalmának az angol alkotmányba való becsempészésére mindkettő vékony csőnek bizonyul. A Tudorok is inkább egyéni jellemük, mint elveik miatt s inkább öntudatlanul, mint politikából autokraták. Másképp alakul a Stuartok politikája. Náluk a parlament hatalmának megtörése s helyébe egy *nap-királyság* állítása már alattomos, de makacsul és következetesen követett *politikai cél*. Feltűnik az európai láthatáron az *állandó hadsereg* és pedig az abszolút királyság hatalmi bázisaként. Csakhogy a négyszáz éves angol parlamentet nem lehet egy szál lovaglő korbáccsal meghunyásztani. A *hadsereg* és az ahhoz szükséges pénz a parlament hatalmában van; ugyanoly régi történelmi jognál fogva, ugyanannak a parlamentnek hatalmában, melyet le akarnak tiporni általa. Hiába folyamodnak a Stuartok vele szemben XIV. Lajos és a katolikus vallás segélyéhez.

A Stuartok politikájának baja az volt, hogy a francia királyságban találta példáját és segélyforrását. Csakhogy ez a példa éppen úgy volt az angol nemzet szemei előtt, mint a Stuartok szemei előtt s *mindketten* levonták a tanulságot belőle. Makacs, elszánt, majdnem 60 évig tartó küzdelem kezdődik a Stuartok és az angol parlament között s az végeredményben a parlamentnek teljes győzelmével dől el.¹

¹ Érdemes fölemlíteni, hogy a Stuartok és az angol parlament közti küzdelemben döntő faktorként szerepel *London*, melynek megnyeréséért mindkét párt mindent elkövet. Hogyne! Cityje már akkor olyan hatalom volt, hogy bármely pillanatban 20.000 főnyi serget állíthatott talpra. A mi azt mutatja, hogy a Brennus-kard már ekkor — a kereskedők kezében van, a mivel eldönthetik a háború sorsát. És jellemző, hogy ezt a kardot — *a parlament javára dobják mérlegbe* a királyság ellen.

Anglia III. Vilmosban merőben idegen, új dinasztíát kap, de olyat, mely angolabbá válik John Bullnál, meghozza számára a *Declaration of Rightset*, a teljes *parlamentí kormányt*, mely a forradalom szülte *whig* és *tory*-párt váltakozó uralma alatt a *Pittek* és *Foxok* felséges parlamenti küzdelmeihez vezet s a Disraelik és Gladstonok géniuszát teszi az angol nemzet sorsának igazi irányítóivá.

A királyság megkapja az állandó hadsereget, de úgy, hogy annak létele az évről évre megszavazandó *Mutiny Bill*től tétetik függővé.

III. György *jóbarátait* tökéletesen elfeledteti IV. György *cabinetje* s bár az öreg Pitt még térdelve várja a beteg király ágya előtt eszméletének visszatértét: de Gladston már tárczáját köti ahhoz, hogy Victoria csak neki tetsző udvarhölgyekkel költse el five o'clock-teáját.

IV.

Ha a fentebbi nagyon vázlatos történelmi visszapillantásban célzatosan kiemeltem, hogy a parlament jelentősége és hatalma a *pénz megszavazásán* kezdődik és a nemzeti vagyonosodás és ezzel kapcsolatban az államháztartás fejlődésével párhuzamosan nő: azért történt, mert ebben van a lényeg. Ha azt akarjuk tudni, hol van a politikai hatalom: jól nézzünk oda, *hol van a vagyon?* A hol a pénz: ott a hatalom. Milyen közhely ez! És minő kevéssé alkalmazzák a politikai tudományban.

Alig láthatni a parlamentárizmusról értekező munkát, különösen a magyar politikai irodalomban, mely kellőleg kiemelné az annak alakulásában és egész jelentőségében annyira domináló gazdasági elemet. Azt tudjuk, hogy a modern királyság az állandó hadseregre fekteti a fősúlyt. Azt is, hogy a legfőbb hatalmi kérdéseket a hadseregek döntenek el. De azt kevesen látják meg, — pedig mily átlátszó a dolog — hogy annak három feltétele: a pénz, a pénz és a pénz: a parlament zacskójában vagyon. Az is bizonyos, hogy a társadalom jólléte az államháztartást budgetjogával szabályozó parlament irányításától függ s mégis, mily kevéssé vonja le ebből politikai tudományunk az elmaradhatlan következményeket!

Gróf *Andrássy* Gyula, az Akadémia által megkoszorúzott, mély-séges államférfiúi látással megírt művében¹ a középkori angol és magyar királyság tanulságos párvonalas rajzát adja s ebben a következő érdekes reflexiót teszi: „Ha a kifejlett jogot nézzük, a királyi hatalom túltengése lep meg bennünket. Ha a tényleges állapotot szemléljük, azt látjuk,

¹ *Andrássy*, A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. I. 135. l.

hogya a tulajdonképpeni hatalom a nemzet kezében maradt, hogya ennek önkénytes támogatása nélkül a király tehetetlen; hogya a király kénytelen a nemzet akarata szerint kormányozni, feltéve, hogya a nemzetnek van akarata és azt érvényesíteni kívánja. Ezen tényleges állapot következtében a nemzet vezető osztályait szabad szellem hatja át s megszerzik a képességet az állam ügyeinek vezetésére“.

Majd a charták tárgyalásánál ezt jegyzi meg:¹ „Az angol királyok örökösen megújuló harcokat vívnek Franciaországban, de az offenzívára alkalmas hadi erejük nincs . . . Oly hadi szolgálatot kénytelenek követelni, melynek a békés foglalkozást is üzö társadalom megfelelni nem bir. Ezért a hűbér rendszer alapján egyes nagy urakat köteleznek rá, hogya nekik harcosokat szolgáltatassanak. Kövessék őket *adományok fejében* hadjárataikba“. Így kerül a hódító norman királyok birtoka lassanként az *angol bárók tulajdonába*. „De a hűbérurak olyan hatalmasokká lesznek, hogya a király rájuk bizton nem számíthat. Oly jogi föltételekhez kötik a külföldi harcokban való részvételüket, hogya a király velük érdekeit meg nem védheti. *Ha nincs pénze: a melylyel maga tarthat zsoldosokat, vagy a melylyel a nagyok zsoldosait bérbé veheti, — tétlenségre van kárhoztatva*“. „Az angol királyok mindenek-fölött pénzhez akarnak jutni. Felelevenítik tehát mindazokat a jogokat és szokásokat, melyek alapján hajdanában a szász királyok pénzt szedtek be alattvalóiktól s melyek a legfelsőbb hűbéruraknak módot adtak arra, hogya hűbéreseiktől pénzt követeljenek. Fokonkint minden vagyont adó alá vonnak“. „A főhűbérurak is belenyugodnak az új helyzetbe. Legszivesebben minden kötelezettség alul ki vonnák magukat, ha azonban ezt el nem érhetik, legalább is olyan készségesen fizetnek, mint a hogyan saját költségükön és kényszerítve harcolnak. *Ha meg az ország legnagyobb urai adóznak, ki legyen mentes alóla?* Ezek a körülmények lehetek okai annak, hogya Angliában fönntartják az általános adókötelezettséget . . . s hogya *Anglia az adómegajánlás jogát az országos tanács számára biztosítja*“.

Valóban úgy van. Ehhez még csak azt lehet hozzá tenni, hogya minél nagyobb fontosságot nyer az állam kormányzásában *az adó*, (az államháztartás,) annál nagyobb lesz az a hatalom, melyet nyer annak megszavazója (a parlament) a kormányzat irányára és vitelére.

Az államfö és annak tanácsosai megpróbálják küzdeni ez ellen, de a végén is egyetlen logikai és tényleges megoldás lehetősége marad fenn, annak a többségnek a szája íze szerinti kormányzás, melynek szavazatától a nervus rerum gerendarum kézbe kapása függ. A király, kabinetje számára nem marad más fönn, mint a dolgok ez új rend-

¹ Ugyanott, I. 146. I.

jébe beleilleszkedni és megelégedni azzal a befolyással, melyet az öröklött tekintély, az egyéniség súlya, a tehetség és az államférfiúi tapasztalat részükre természetesen biztositanak. Az egyéniség súlya és egyéb körülmények ezért sokszor billentik jobbra, vagy balra a mérleg nyelvét, hol a *személyes* (autokrata), hol a *kabinet*-kormányzat numerusai felé. (III. és IV. György). De könnyű belátni, hogy a dolgok természetes fajsúlya szerint ama nyelv, — mint az iránytű — bizonyos kitérések után eredeti helyén fog megállapodni.

E mellett az érdemel még figyelmet, *hogy a vagyon demokratizálódása, miként demokratizálja magát az alkotmányt.*

Angliában azért a nagy urak döntők a tanácsban (Montfort!) mert az övék a nagy birtok és így a hűbéradót is legnagyobb részben ők fizetik.¹ Mihelyst azonban megalakul a *gentry* és így az angol államgazdaság jelentős, sőt döntő faktorává válik: ki is küzdi és el is nyeri a döntő súlyt a politikai hatalomban. És minél inkább kitűnik, hogy a polgárság, a gyáros és végül a munkás: *valódi tényezője a nemzeti vagyonságnak*, abban a mértékben tágúlnak a politikai jogok s nyernek befolyást és hatalmat saját sorsuk és az állami politika irányításában.

Mély éleselméjűséggel jegyzi meg *Concha*² és utána *Somló*,³ hogy a társadalomnak benyomulása az államba, mily alakító hatással bír az államhatalmak alakulására.

A parlamentárizmus maga nem egyéb, mint a társadalom érvényesülése az államhatalomban. Fejlődésének fokozatai sem egyebek, mint emez érvényesülés fokozatai.⁴ Az angol charta és a mi Bullánk, a maga solymászaival és sertéseivel — éppen úgy tűkre az akkori társadalomnak, mint a mai alkotmány a mai társadalomnak. Csakhogy a disznók szerepét átvették a — trösztök.

És ha ezt kimondtuk: *akkor meg is nyertük az igazi kulcsot a parlamentárizmus lényegének megfejtéséhez.*

V.

Első tekintetre úgy látszik, hogy a parlamentárizmus kontinentális, mondjuk, világtörténete ellentmond azoknak, miket a társadalomnak az álladalomban való érvényesülésére nézve fennebb mondottunk.⁵

Pedig gyökeresebb vizsgálata a dolognak csak jobban megerősíti azok igazságát.

¹ *Concha*, Egyéni szabadság és parlament. (Akad. Érték. 1888. II.10—12. I.)

² Politikai Jegyzetek I. 154. 155. Politika I. 284.

³ A parlamentárizmus a magyar jogban, 7.

⁴ *Haendel* i. m. 54. I.

A középkor vége felé, éppen akkor, midőn Anglia politikai élete a harmadik rendnek (tiers état) egy vagyonos középosztálylyá (gentry) alakulása által, a parlament hatalmának s így az alkotmányos törvényhozásnak veti meg alapját s azt mind erőteljesebb kibontakozásra vezeti, a nyugat-európai országok rendi gyülekezetei: a francia états generaux, a castíliai cortes és a német landständische Körperschaften jelentéktelen politikai testületekké süllyednek alá.¹

A *harmadik rend* ugyan már mindenütt jelentkezik. 1484-ben Franciaországban a falusi lakosságnak is befolyást adnak a követek választására. A XIV. és XV. századokban röviden fel is csillan a rendi gyűlések virágzásának kora s úgy látszik, hogy a törvények hozatala, a hadsereg s az adók megszavazásának kérdésére nézve döntő befolyásra készülnek szert tenni. De Franciaország az 1439-iki (orleansi) országgyűlésen a királynak *állandó hadsereget és állandó adót* szavaz meg s *ezzel ki is adja kezéből további hatalmának és életrevalóságának feltételeit.*

Nem is hívnak össze több országgyűlést a francia királyok, ha csak végső szükségben nem. A következő három és fél század alatt mindössze nyolcz országgyűlés tartatik, „hogy áldozatkészségükkel az országot és királyságot rendkívüli zavarukból kisegítsék“. Ugyanily sorsra jut a spanyol cortes 1538 után. Németország tartományokra, Olaszország municipiumokra szakadozása pedig lehetetlenné tesz minden egységes politikai alakulatot egész a nemzet-államok idejéig. És érdekes, hogy déli és középső Európában a parlamenti eszme kifejlődésének akadálya nemcsak a hűbéri szakadozottságból egységes államalkotásra, a centrális főhatalom megerősítésére törő királyság ideája, de a *római jog receptioja* is, melynek csodálatosan nem klasszikus magánjogi, hanem centralizáló közjogi karaktere tesz az uralkodókra legvonzóbb hatást. A mi egyébiránt egészen természetes azokban az államokban, melyek a Nagy Károly-féle császárság és a pápák világhatalmi hagyományainak talaján épülnek föl abszolút királyságokká.

Érdekes analogia van az angol közjog és a római jog receptioja között.

A római jogot kiválóan abszolutisztikus tendenciája barátkoztatja meg az európai uralkodókkal. Receptioja tényleg a királyi hatalom megerősödésére és a hűbérurak feletti diadalra vezet. De, midőn az abszolút királyság betöltötte világhistóriai szerepét, a nemzetek egyesítését és egységbe forrasztását és saját léte forrásainak kiélése után a társadalmak kiéléseire vetemedett: akkor érkezett el az angol közjog

¹ *Gneist*, Geschichte der englischen Verfassung. I. 306–425. I. — *Hajnik*, Egyetemes európai jogtörténet. Középkor, 222. I.

szerepe: a parlamentárizmus által szóhoz juttatni a társadalmat. Csak-hogy — egy néhány századdal később, mint kellett volna; akkor, midőn ez a társadalom ki van szipolyozva az utolsó vér és verejték csöppjeig s el volt keserítve a — végletekig. Akkor, a midőn már nem csak *Montesquieu* minta államának mesteri rajzáért lelkesedett, melyben a *törvények szelleme* uralkodik, hanem *Rousseau* álmainak is a *Robespierre*-féle lelkekben oltárt emelt. Akkor, a midőn Franciaország 25 millió lakosa közül 20 millió volt a nyomor legszélső fokán tengődő pór, mely jog és kenyér, ruházat és hajlék nélkül, sansculotteok módjára, csapatokban kóborolta be az országot. Akkor, a midőn a kitörő erők kaoszának oly halmazata jött létre a társadalom mélységeiben, melynek kitörése az *ancien-regime* egész világrendjét volt rombadöntendő s egy iszonyú vértenger, rettenetes katasztrófák és csalódások árán volt megszülendő az újat. Ennek a vulkánnak a kráterje: a *parlamentári eszme*, az országos rendek *Necker* által ajánlott összehívása volt.

Száján azonban nem csak a *harmadik rend* tört elő, minden eddigi földi hatalmat legyűrő erővel, hanem ama *vízözön* is, melyet XV. Lajos udvaroncjai emlegettek: a sansculotteok, a társadalom alja, piszka, állati vadsága, szóval salak, láva, tűz, vér és minden. Franciaország képe a forradalom előtt ez: fent a pénzügyi bukás, lent a feneketlen nyomor. Közül azonban egy ipar, kereskedelem, spekuláció és takarékoság következtében dussá lett polgárság áll: mint ragyogó nap a fent és lent elterülő rémes sötétségben. A francia forradalmat a vagyonhoz igen, de joghoz nem jutott *burzsoázia kezdte* meg s annak eredményeit is ő értékesítette. De közben megmutatta szörnyű tömegeit a proletáriátus, rettenetes segítséget nyújtva a polgári osztálynak, sőt meg is próbálva a *Babeuf*-féle összeesküvésben kifejezésre juttatni a kebelében még homályosan derengő ösztönszerű vágyakat.

De a társadalmi szervezet *új alapelveivel* csak a már vagyonra és miveltségre szert tett középosztály rendelkezett: a *liberálizmusban* és a *demokráciában*. Mindkettő kedvez az egyén érvényesülésének, úgy a vagyon, mint a hatalom megszerzésében. Ezzel szemben a proletáriátust a szervezkedéstől még egy jó félszázad választotta el.

Tehát a *szervezett polgárság kettős elve* az, mely törvényt szab a nagy forradalom nyomán alakuló új társadalmi alakulásoknak s természetesen halad az angol *középosztály* nagy művének: a parlamentárizmusnak csapása irányában. A zsilipet a nagy forradalom nyitja meg, csak-hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség nevében befojtva rohanó áradatába a királyi hatalmat s a vele összeforrt s egyiránt gyűlölt arisztokráciát, melyek pedig történeti hivatással bírnak a parlamentárizmus kialakulásában.

A Mirabeau és Siéyes vezérlete alatti *harmadik^o rend* nem hiában jelentette ki már 1789 július 17-én, hogy: csak ő Franciaország. A jobbágyság, tized, czéhrendszer, a papi vagyon elsepertettek a föld színéről. A köztelherviselés, az általános hivatal-képosség, sajtó és ipar-szabadság, új pénz-, súly- és mértékrendszer: az első hullámcsapások a 3000 alkotmány-törvény Niagara-zuhatagában. Hogy ismert volna el ez az alkotmányozó haialom *öröklött* tekintélyt, mely még az Istent is detronizálta s mely alig pár hónapja jutott a saját magáéhoz? Az *egy kamarai* rendszer a forradalom eszménye s mennyi vergődés, mennyi hullámozás és mennyi zátony jelzi azt az útát, mely a jelenlegi kontinentális parlamentekig vezet!?

Már a forradalom felismeri, hogy a nemzetgyűlésnek ellensulyozó hatalomra van szüksége s megalakítja a *vének* tanácsát. Viszont Napoleon császársága sem képes, sem a képviselőháznak, sem a szenátusnak legalább formai szereplése nélkül megélni. A restauráció Bourbonjának maga az orosz czár ajánlja, hogy népének *alkotmányt* adjon. S megszületik a XVIII. Lajos *Chártája* s ezzel a parlamentárizmus hóditó körútja a kontinensen.

Igaz, hogy ez a charta még az *Isten kegyelméből* való király ajándéka, azért *Polignac* még azt hihette, hogy azt vissza is lehet szivni. De a júliusi forradalom megmutatta, hogy a modern állam szervezését a *polgárság vette kezébe*, mely már nem hisz isteni kegyelemben, sőt tán egyéb Istenben sem a *Mammonon* kívül. Méltó uralkodója e korszaknak Lajos Fülöp, a vagyongyűjtő, az árfolyamokra spekuláló *polgár király* és méltó forradalmi vezére *Laffitte*, a *bankár*. Jellemző, hogy az öregebb királyi ház detronizálásában s az ifjabb trónra ültetésében a Stuartok és Óriániai Vilmos példájára történik hivatkozás. És jellemző, hogy az angol parlamentárizmus első bajnoka a kontinensen a francia nép, ugyanabban a korszakában, melyben egyedüli bálványja: a *Pénz*.

Érdekes az irodalom iránya is. *Balzac* regényeinek főtémája ugyancsak a *pénz*; *Saint Simoné* a *tőke*. Mindkettő életében is az játsza a főszerepet. *Lamartin* idealizálja a nagy forradalom rémségeit. *Louis Blanc* ugyanakkor az ideál megtagadását, a személyes és osztályérdeknek a nemzeti fölél emelkedését mutatja ki a *10 év történetében*. Odaát, a Rajnán túl, pedig kezét fognak *Marx* és *Engels* . . .

A júliusi forradalom teremti meg a Kontinens minta-alkotmányát: a *belgát*. S a legparlamentárisabb, — de egyszersmind kitünő üzletember-királyok uralmát: a Lipótokét.¹ S a mi uralmukat megvédi az európai beavatkozástól: az *angol és francia liberálistms szövetség*.

¹ *Benjamin Constant* szelleme adta már elébb — 1826-ban — a *Carta Constitutionalt* a portugalloknak.

kezése. Belgium tehát, épp úgy, mint a kontinens legtisztább parlamenti alkotmánya: valójában a *francia burzsoáziának* s a gyár- és börzeillatú liberálizmusnak köszöni létét.¹

Igy lesznek a francziák részben a nagy forradalom eszméinek, részben a hatalomra törő vagyonos polgárosztálynak és *chartáiknak* révén, a parlamentárizmus úttörői a kontinensen.

Még a dirib-darabra tört németiség is parlamentárizmusról álmodik. Poroszország már 1810-ben behozza a közteherviselést, 1811-ben felszabadítja a jobbágyokat s e reformok végrehajtója, *Hardenberg*, 1812-ben össze is hívja a *népképviselést*, nem is képzelhetve el másban azok természetes betetőzését. Ő nem csak királya ígérését veszi komolyan, ki (a Napoleon elleni harcok előtt!) alkotmányt ígért népének, de a frankfurti szövetségi szerződést is (1815 februárius), mely kimondja, hogy minden szövetséges államban rendi gyűlések hivassanak egybe. *Hardenberg* meghalt. A *Szent szövetség* pedig gondoskodott róla, hogy tetemével eszméi is kriptába zárassanak. De megszületett *Darwin* és vele a *fejlődés* könyörtelen teóriája. A *szent szövetség* megkövesítő rendszere épp úgy áldozatul esik az élet változhatatlan törvényének, mint bármi más. Geológiai réteg csak az alakulások történetében.

A *februáriusi* forradalom adja meg az európai parlamentárizmus fejlődésének a második nagy lökést. Ugyanaz, mely *Louis Blanc*nak is helyet juttat a kormányban. Ugyanaz, mely, fájdalom, a parlamenti és társadalmi korrupciónak szemétdombján ül triumfust. Ezt a forradalmat a történetírók egyhangú tanúsága szerint nem az izgatás okozta, hanem, mint az 1789-kit, a rossz finanziaális helyzet és a rossz termés miatti inség. Természetes következménye ennek a februáriusi forradalom erős szocziális szinezete. De a proletáriátus most már nem csak romboló, hanem alkotó politikai faktorként jelentkezik s keze nyomát az *általános választó jogban* hagyja hátra.

Németországban megszületik a *Zoll-werein*, mely *először* figyelmezteti Ausztriát a gazdasági tényezők roppant hatására — a politikában s melynek a *Német-Egység* létrejövételében sokkal több része van, mint János főherceg kormányzóságának. Mind amellet világrajön — a koraszülött *német parlament* is. Alkotmányt dolgoz ki és odakínálja a császári koronát — *Frigyes* Vilmosnak. Amaz kimúlik angol-kórbán; emezt a császárjelölt azzal útasítja el magától, hogy jelöltetésében elismeri ugyan a nép szavában rejlő jogczimet — de elhatározását a

¹ *Marczali*: A reformok kora. 177. Érdekesnek tartom idézni itt *Schwarz* Gyula megjegyzését: „A belga alkotmány legjellegzetesebb vonása azon *plutokratikus alap*, a melyre a senatust fekteti vala, jóval korábban, mint ezt bármely európai monarchia tevél.” (Európai monarchiák alaptörvényei.)

német kormányok megegyezésétől teszi függővé. A stuttgarti parlament üléstermei bezárulnak. Fegyverre hívó szövegét, felhívását a nép megadóztatására maga a württembergi kormány sem veszi komolyan. Elül, elpárolog az egész német alkotmányossági mozgalom. És még is megváltozott sok minden. A *bolond esztendő* végleg elseperte a feudalizmust. *S a harmadik rend küzdelme emancipatiojáért, nem hiába való.*¹

Mi pedig ezt a fejezetet Magyarország példájára való utalással zárjuk.

Aligha kételkedik valaki abban, hogy a *magyar parlament Széchenyi* izgatásainak nyomán született meg. Az ő izgatásai pedig *magyar társadalom és magyar társadalmi gazdaság* teremtését tüzték ki célul.

A jobbágység felszabadítása, a közteherviselés, a sajtó és politika; szabadság s mind ezek betetőzéséül az 1848: III. tez. láncszemek, melyek a fejlődés törvényeinek vasszigorával kapcsolódnak egymásba. A nagy izgatás pedig a *Hitel* közreadásával indul meg s Kossuth *Pesti Hirlapjában* csak természetszerű folytatását leli. Éppen úgy, mint a hogy mai milliárdos budgetünknek a *lánczhídi krajczárokból* van az első csirája.

Európa a parlamentárizmushoz négy század rabszolgasága, az ancien regime romlottsága, a népek nyomora és a nagy forradalom és az utána következő apróbbak rettenetes katasztrófái árán jutott el. Mindez a természetellenesség, mindez a hánykolódó hullámmás, — mely a földrengések elfolytott vulkanikus mozgásaira emlékeztet — arra tanít, hogy a dolgok természetes, rendes, rázkódásokat elkerülő folyamata az — a mi Angliában történt. Ha Európa államai a társadalom befolyását az állami kormányzatra, az adók és katonaság megszavazásának jogával el nem játszák: ez a kormányzat soha nem fajulhat vala odáig, hogy a társadalom tehetetlen rabságba és nyomorba süllyedjen s ebből a helyzetéből csak világra szóló katasztrófák árán birjon megint odáig emelkedni, a hol természetes hivatását és befolyását sorsa intézésében érvényesítheti.

VI.

*Marx*nak és a történelmi materializmusnak azon az alapvető tételén rég túl vagyunk már, mely szerint jog, erkölcs, tudomány, művészet, sőt vallás csak a társadalom gazdasági állapotának visszatükröződése — és semmi más. Viszont *Spencer* se tud meggyőzni afelől, hogy a társadalom épp úgy, mint minden természeti jelenség egyetlen (az evolúció) alaptörvényre vezethető vissza. Az anyag integrációja és a mozgás disszipációja nagy mesterének kizárólag biológiai módszerével

¹ *Marczali*, Korunk állami és társadalmi alkotásai. 157. l.

Loria szembe állít kettőt, *Ward* tizenkettőt. A miből könnyen lehet arra következtetni, hogy vagy középen, vagy e numerusok határán kívül lehet az igazság.

De azért szó sincs arról, hogy a társadalmi életben is bizonyos törvényszerűség ne uralkodnék s hogy az emberiség a történelmi materializmusnak is ne köszönne annyit, hogy rámutatott, mikép a gazdasági érdek az emberiségnek, ha nem is egyedüli, de mindenesetre döntő fontosságú érdeke; mely, ha nem is egyedül teremti a jogi rendet, de döntőleg foly be arra.

Stein híres hármastörvényének az a czikke, a mely szerint: „Minden államban a társadalom uralkodó érdekei akarják maguknak alávetni az államhatalmat“ semmi egyéb, mint engedmény a történelmi materializmus javára.

A mivel szemben a harmadik tétel: „Ellenkezőleg az állam. Az egyesek érdekeit csak annyiban engedi érvényesülni, a mennyiben az összes többié nem veszélyeztetik“ igen sokszor csütörtököt mond.

A népek története, mely szerinte abból áll, hogy minden társadalom meg akarja teremteni a maga államát és megfordítva: igen kevés társadalmat látott, melyet az állam teremtett a maga képére, de igen sok államot, melynek arczatában a társadalom fotográfiájára ismerünk. Csakhogy ez a fotográfia inkább mutat szigorú, mint barátságos arcot.¹

Roppant tanulságos éppen ebből a szempontból az egyes nemzeteket szemügyre venni *parlamentjeikben*, melyekben leginkább nyilvánul a társadalom, a nemzetiségi egyén.

Hasonlítsuk össze az alapján konzervatív, meg a precedensekre támaszkodni szerető, a kodifikálástól irtózó, erkölceiben komoly, politikai felfogásában higgadt és emelkedett angol parlamentjét: a szeszélyes, a hangulatainak, egész mivoltában hirtelen temperamentumjának élő, csacska, szellemes és ingatag *francia* nép parlamentjével.

Ha amaz az igazán praktikus, nyugodt és imponáló *férfi*, úgy emez valóban örökösen ötletszerint változó *asszony*, *Leverdays* — örök asszonya.

Épp így megtaláljuk a típus e kaleidoszkópszerű változatait a többi nemzetek parlamentjeiben. Ha a hangszer ugyanaz is, de a nóta egészen más. Sőt a hangszer is lassanként utána alakul a melódiának, épp úgy, mint a hegedű, mert a legremekebb Stradivárius is értéktelen fává deválódik a kontár s vízszint csodahangszerré nemesül a mester kezében.

¹ *Balogh*, A társadalom 17. és köv. l. Igen sajnálom, hogy e jeles munkát jelen értekezésem első felében, mely annak megjelenésekor már készen volt, nem használhattam.

De még a francziák *örök asszonya* is nyögi egy állandó törvény uralmát. És ez a — *pénz törvénye*. És ezért van, hogy ha ezt másképp nem tudja megkeresni: ő is oda áll a pódiumra a civilizált nemzetek koncertjébe és hangja hovatovább kevésbé disszonáns, habár élénken emlékeztet a chantantokra. Azt a szerepet, mely pedig *főszerep* a történet nagy színjátékában, csak a parlamentárizmus tudja betölteni.

Ez a nélkülözhetlen szerep pedig abban áll — és épp ezért nélkülözhetetlen — hogy ez köti össze, hozza közelebbi kapcsolatba a nép nagy rétegeit az állammal. Ez pedig úgy történik, hogy a társadalom a maga különböző ellentétes érdekeit koronként változó képviselői által bejuttatja az államhatalmi érvényesülés terére. De olyan térre, a hol már az állam, mint önczélú személyiség, mint *Nemzetállam* (Kuncz) ellensúlyozó, összeegyeztető és az összeségre tekintő egyéb hatalmai is érvényesülnek. Ilyenformán válik a parlament egyszersmind színterévé az állami akarat kialakulásának, de tükrévé, felszívó szervévé is a társadalmi akaratnak.

Ez a proceszus ott kezdődik, a hol az állam és társadalom felismerik egymásra utaltságukat, az érdekek és államczél szolidaritását, a melyet csak támogat magában a társadalomban is szükségkép kifejlődő érdek-szolidaritás érzetének és öntudatosságának általánosulása. És viszont, semmi sem alkalmasabb ennek a szolidaris érzésnek felkeltésére és szemlélhetővé tételére, mint a nemzet különböző társadalmi rétegeiből, de azok *legintelligensebb* köreiből összeverődött parlament, melynek vitáit tartalommal a társadalom tölti meg, határozatait az sugalmazza, de egyszersmind az állam feje és a közvélemény befolyásolja és őrzi ellen.

Ez a szerep kezdődött a középkor lezáruló felvonásában, tart ma és valószínűleg a legközelebbi felvonásban is jelentős lesz. Betelik pedig, midőn elérte azt, hogy az állam *önkényt*, mint természeti szükségét, fogja belátni a nagy néprétegek jogát a tisztességes megélhetéshez és a tisztességes emberek megvédelmezésének szükségét a tisztességtelen embereknek könyört nem ismerő kizsákmányolása ellen. És ezt a szerepét a parlamentárizmus gyönyörűen, legalább is emberileg tökéletesen oldotta meg a multban és van hivatva megoldani a jövőben, ott, hol fejlődése természetes és zavartalan.

Hiszen lényegében semmi más, mint annak dokumentálása: miként válik a *társadalom akarata*, — az állam kiegyenlítő és mérséklő hatása mellett, — *tényleges joggá és miként fosztja meg ennek élő ereje élet-erejétől a megfásult tételes jogot*. A ki megfigyeli az angol parlament fejlődését és azt, hogy pl. miként vonta maga után a budget megtagadásának joga magának ennek a jognak elévülését, az *impeachment* joga ennek a jognak a nem alkalmazását, a *vetó* joga ennek felesle-

gessé válását: az mind idevágó érdekes történelmi jelenséget fog megfigyelni. A ki pedig megfigyelte az egymással örökös harcban álló egyedek, érdekkörök és osztályok között mind élénkebben jelentkező társadalmi *szolidaritás* érzését és annak mind öntudatosabbá váló felismerését: az nem kételkedik azon, hogy a parlamentárizmus a maga kiegyenlítő, összehozó és kapacitáló mivoltában alkalmas tehetség annak a hivatásnak tisztességes betöltésére, melyet fennebb a jelenkor *főszerepének* nevezünk.

Ebben van annak az általános közkedveltségnek a magyarázata, melynek ez a sokszor lekritizált szereplő, minden gáncs és minden gúny daczára, világszerte örvend.¹ Innen az, hogy még ott is, hol alaptörvények kiklopsz-köveiből építenek torlaszokat ama folyamat elébe, mely felé természetszerűleg halad, *alámossa ezeket* és lesz III. Napoleon abszolútus monarhából alkotmányos fejedelemmé s lesz a parlamentet *Klatsch-budenak* nevező Bismarck utódából: a választások kimenetelétől didergő Bülow kancellár.

Mert hiában! A német imperializmus emlője — minden *Labandok* daczára! — a német költségvetés és, ha nincs azt megszavazó többség, bukik a flotta-javaslat és vele a csak császárijának felelős kancellár. Mert a *nem felelős* miniszter csak addig ér valamit, a meddig nincs miért felelni. Örök — legalább is a parlamenttel egyenlő életű — igazság marad az, a mit az öreg *May Erskine* következő szavaiban fejezett ki:² „A törvényhozás egy-egy tényezőjét *fontosabb jog nem illeteti*, mintha *adót róhat a népre*, megszavazván az állam szolgálatára a *kellő pénzt*. Már mondtuk, hogy ez a jog az, mely a parlament évenkénti összejövételét *minden törvélynél jobban biztosítja*. *E jog által vitetett át az államélet súlypontja az alsó házba*. Minden országban a pénz egyszersmind a *politikai befolyás egyik főrugója*. Annál inkább Angliában. Ennek pénzügye és közhitele oly bonyolódott, szövevényes, hogy a jog a szükséges pénzforrást megnyitni, vagy bezárni, kétségtelen döntő súlyt biztosít annak, a ki azt gyakorolja.“³

VII.

Ez igazság minden nemzetre, nemcsak Angliára, illik. Ennek a szöveget fejen találó idézetnek az ideigtatásával le is vonom az eddig mondottak konzekvenciáit. Ezek: 1. A képviselőház budget-jogával a társadalom döntő befolyása a közügyek irányzására biztosíva van;

¹ Persze a parlament ezt a szerepet tökéletesen csak ott kezdi betölteni, hol, ha kezdetben *charta* alkotmány is vala, idők folytán *történelmi* alkotmányává válik a mint *Kuncz* (Nemzet-állam) szellemesen mondja, a mikor már a polgárok nem zsebükben, hanem keblükben hordják *chartájukat*.

² I. m. 29. l.

³ *Dacey* A. V.: Bevezetés az angol alkotmányjogba, 369. l.

2. ennél fogva ott, hol ez a feltétel bekövetkezett, adva is van a parlamentárizmus lényege, épp úgy, mint a hogy az embrióban adva van az ember. 3. A többi csak a természetes fejlődés fokozatának kérdése; mely ellenállhatlanul bekövetkezik ott, hol e fejlődési folyamatot természetellenes akadályok irányából el nem térítik. Sőt itt is, úgy látszik csak inkább a fejlődés ideiglenes, mint végleges megakasztásáról lehet szó. 4. Az előző tételnek és a parlamentárizmus általános térfoglalásának magyarázata az, hogy a társadalmak alapszükségei — a polgárosodás haladtával — többé kevésbé egyformák s érvényesülésüknek az államban és egyszersmind a társadalmi érdekek ellentétei kibékítésének (a többi államhatalmak ellensúlyozó, kiegyenlítő hatása által) legtermészetesebb szervezete. E két hatalmi törekvés: az állami és társadalmi egymásba olvadásának oly természetszerű produktuma, mint a két külön nemű szülő frigyének a — gyermek. 5. A parlamentárizmusnak csak egy komoly ellensége van: saját természete. Minthogy talaja a társadalom, annak pedig jellemző vonása az önzés, a saját érdek: innen is fenyegeti a legnagyobb veszedelem.

Ha a közjó, az összérdek és erkölcs nemes tüzeiben sebezhetetlen pánccélt is nyert a külső támadások ellen: szabadon maradt az a pontja, melynél fogva e tűz fölé tartották.

Ez a parlament Achilles-sarka.

VIII.

A parlamentárizmus tökélye abban rejlik, hogy a társadalmat mozgó eszmék, érdekküzdelmek irányelveit a küzdő felek színteréről fölemeli a madártávtalnak a föld sarától megtisztult régiójába, hol az államszemélyiség érdektelen *igazságszolgáltatása* szűrődik le és hol azok társadalmi egyoldalúságuktól megtisztítva, az igazságosság jegyében összhangzásba hozatnak.

De éppen ezért a parlamentárizmust a legnagyobb veszély azon a ponton fenyegeti, hol tökéletessége kezdődik. Ez a veszedelem pedig abban áll, hogy a parlamentben a társadalmi momentumok vergődnek túlsúlyra s a harc színterének pusztia áthelyezésével a társadalmi érdekharcok szűkebb vívótermévé válik s ekként a parlament által államháttérrel hivatott társadalom visszasüllyed társadalommá; azzal a különbséggel azonban, hogy most már nincsen parlament, mely egyfelől a társadalom érdek- és osztály-ellentétei és másfelől a társadalom és a többi államhatalmi tényezők egymásra való hatását közvetíteni és egyensúlyba hozni tudná.

A társadalomból születő parlament tehát magában hordja az elfajulás csiráját, mely a szervezet egészségét szüntelenül veszélyezteti

és a mely, ha elkezdí sorvasztó munkáját, oda vezethet, hogy a parlament tisztán a társadalmi osztályok választás útján létrejövő egyes hadcsapatainak ütköző tere lesz, melyen a társadalmi érdekek fölötti alku fogja a külön csapatokat egymással szembekerülő hadseregekké (pártokká) tömöríteni s így az állam létét és életműködését, a küzdelem koronkénti kimenetele szerint, az így uralomra jutó társadalmi osztályok váltakozó túlsúlyra jutásának játéklapdjává tenni.

E mellett teszen tanuságot a parlament egész története. A legrégibb időben, úgy mint a közel multban és napjainkban is, egyfórmán magán viselte a parlament valamely osztály túlsúlyra jutásának bélyegét. Nem csak a kontinensen, hanem Angliában is.

A parlament klasszikus szülőföldjén nem csak az egész közép-korban, hanem még napjainkban is arisztokratikusnak tartják és méltán az egész alkotmányt. Sőt annak fénykorát a legelfogulatlanabb méltatói is arra az időre teszik, midőn a parlament igazi irányítói az angol nagybirtokosok, a büszke bárók és lordok valának. *Todd*¹ erre vonatkozólag a többek közt ezeket mondja: „Az 1688-ki forradalom Anglia ügyeinek kormányzását a nagyobb főúri családok kezébe tette és ez időszaktól fogva egész 1832-ig a főrendek befolyása volt mindenben mérvadó. E befolyás azonban nem annyira a főrendek házában, mint inkább közvetve a fejedelem által s a vidéki és városi választmányoknál nyilvánult. A törvényszékek előtt birt tekintélyük s nagybirtokosi minőségükben a választó kerületekre gyakorolt befolyásuknál fogva, minden egymásután következő kormány felett lényegileg általában ők gyakorolták a legfőbb hatalmat.“ *Todd* ezt nem csak nem tartja bajnak, mert hiszen „míveltség, finomság, erkölcsiség, alattvalóik (sic!) jóléte iránti tevékeny érdeklődés és az egész társadalom fejlődése iránti őszinte részvét tekintetében az angol arisztokraczia fényesen kiállja a versenyt a többi más keresztény államokéval szemben,“ (a mi igaz is!) hanem ellenkezőleg a legkomolyabb aggodalommal tekint a 60-as évek küszöbön álló parlamenti reformja elé², mely arra fog vezetni, hogy az arisztokraczia befolyása a képviselőházban lényegesen csökkeni fog, ha ugyan nem semmisül meg egészen.

Pedig ez a (tényleg bekövetkezett Disraeli-féle) reform még minő távol állott a 80-as évektől, mely már csakugyan az általános választójog elvi alapján áll, szerencsére a nélkül, hogy az a *nagy társadalmi forradalom*, melytől már e 66-ki reform-bill³ ellenzői is, *Todd* is, féltek: — valójában észrevehetőleg jelentkezett volna.

¹ Id. m. I. 39. I. 66. és 82—89 I.

² Id. m. 32 I.

³ 1867-ben vált törvénynyé Disraeli formulázása alapján.

Schwarz Gy. idézett munkájában érdekes sorozatát adja az ez idő szerint arisztokratikus (Poroszország, Szászország, Bajorország, Württemberg s bizonyára Magyarország és Ausztria) és plutokratikus monarhiáknak (Németalföld, Belgium). Ezt ő annyira karakterisztikusnak tartja, hogy egyik alapjául veszi új államtani rendszerének.

Aztán csak a Kautz Gyulák és hozzá hasonlók munkáit kell elolvasni, hogy megértsük (?) mikép a parlamentek dekadenciája voltaképpen a demokrata elemeknek azokban való túlsúlyra jutásával vette kezdetét.

Mindebből csak azt a tanúságot akarom meríteni, hogy a parlament történetében valamely társadalmi osztályérdek túlsúlyra jutása nem új, hanem talán történetével egyidejű dolog.

A baj azonban nem is ezzel kezdődik, mert hiszen, ha egy ország kormányzatának intézésében egy olyan arisztokraczia vesz oroszlánrészt, a minő az angol, melyre valóban ráillik Todd ideális jellemzése, minden időben, az az ország csakugyan boldog ország lesz és alkalmas a legtökéletesebb kormányrendszer kialakítására. Azt az angol arisztokráciát csakugyan a „közjólét iránti tevékeny érdeklődés és az egész társadalom fejlődése iránti őszinte részvét“ hatotta át Montforti Simontól Lord Salisburyig s a mellett, hogy műveltség, erkölcs, vagyon és széles látókör dolgában csakugyan a társadalom csúcspontján állott: soha sem vált el egy pillanatra sem a társadalomtól, mert a büszke peer édes testvére — már nem volt az, csupán egyszerű polgára a világ legbölcsőbb és leghatalmasabb nemzetének. A baj ott kezdődik, hogy a világ minden többi nemzetének nincs olyan arisztokráciája, mint az angolnak és hogy a világ többi nemzete — nem az angol nemzet, melynek politikai tanító mestere ez az arisztokraczia volt. A baj ott kezdődik, hol az alkotmány fejlődése nem természetes, nem folyamatos és nem párhuzamos, sem a társadalom, sem a társadalmi gazdaság és eme gazdaság szülte érdekek fejlődésével.

És ekkor és ott, hol ez a természetellenes proceszus kezdetét veszi: áll be az egyensúly ama megbomlása, melyet Európa annyi államában (és legkevésbé Angliában) a közelmúltban láttunk és a mely napjainkban szemünk előtt végbemegy; ha nem is bevallottan, de lényegileg. Ennek a fejlődési fázisnak a bekövetkezése a történelem és a szükségképpiség logikai parancsa. Szükségképpen be kellett annak következnie a gazdasági életnek azzal az átalakulásával, mely a XIX. században ment végbe. A Watt-féle vízcsepp megindult földközi hódító útjára, megtermékenyítette a világot soha sem álmodott bujaságú aranyesőkkel és beborította az eget viharfellegekkel, melyekből vészjósó villámok cikáznak a szocializmusnak.

S abból az árnyékból, abból a szorongó bizonytalansági érzés-

ből, mely a nehéz időket megelőzi, a parlamenteknek is kijutott. S azok közül a harangozók közül, kik a közeledő vihar elé harangoznak, nem egy abban a buzgó hitben húzza a kötelet, hogy a kongatás a végórát élő parlamentárizmusnak szól. Valljuk be, hogy különösen egyes parlamentek arcuzatán nem egy aggasztó tünetet látunk. Legtöbbit a német állam-jogászok, nem hiában Bismarck iskolája levegőjében nőttek fel. A ki ezeknek a munkáit s különösen *Jellineknek* legújabbán megjelent értekezését¹ olvassa, annak kettőt kell elismernie. A rendkívüli buzgalmat, melylyel a francziák és olaszok parlamentellenes, olykor pamflet-szerű irodalmát a *németek* igazi tudományos alapra helyezik és a valóban művészi módot, melylyel ezt tenni megkísérlik. A ki azomban tudja (s nekünk magyaroknak ezt jó tudni), hogy a német politikai tudomány azon a csapáson indult el, melyet számára Nagy Frigyes kardja vágott: annak jó lesz ezt a kis füzetet is bizonyos óvatossággal forgatni.

Először is azért, mert abban olyan kétségtelen igazságok is foglaltatnak, melyeket már jóval megelőzőleg a mi geniális *Schwarz* Gyulánk is hangoztatott. Így pl. hogy az alaptörvények minden formai módosítása nélkül valóságos alkotmányváltozások jöhetnek létre. Hogy amaz országok alkotmányai is, melyek kifejezetten anti-parlamentáris tendenciákkal birnak, ellenállhatlanul haladnak a parlamentáris fejlődés irányában. (Német, Norvég, etc.) Hogy minő fontos szerepe van eme proceszusokban az alkotmány-hézagoknak és így tovább.²

Másodszor meg azért, mert nekünk, kik alkotmányunk legfőbb erejének a történelmi fejlődést, annak történelmünkkel való összeforrottságát és a jogfolytonosságot tekintjük, más a közjogi gondolkozásunk, mint a *vas és vér* bázisán épült alkotmány nemzetének. Mindamellett vannak e füzetben olyan igazságok is, melyeknek éppen ilyen volta a parlamentárizmus legodaadóbb meggyőződésű híveit is méltó aggodalommal töltheti el és szükséges is, hogy eltöltse, mert annak gyökeréig ható bajokat rejtenek magukban, tárnak föl és ekként a gyógyítás kútfejéhez is elvezetnek. Mert hisz a fenyegető veszedelem felismerése az első lépés az orvoslás útján.

Ebben a tekintetben tehát ennek a kétségtelenül mély elmeélel megírt füzetnek meg van a maga értéke ránk nézve is, kik a parlamentárizmust ősi alkotmányos intézményeink természet-szerű kifejeleményének s mint ilyent, 1848 óta állami önállóságunk elsőrangú palladiumának tekintjük és — méltán tekintjük annak.

¹ *Verfassungsänderung und Verfassungswandlung* 1906. A „Budapesti Szemle“ CCCIX. sz. füzetében ismerteti *Kautz*.

² *Schwarz Gy.* Európai mon. rendsz. alapt. 77. I, *Jellinek*, id. m. 43. I.

Mellőzve most már Jellinek értekezésének egyéb¹, szintén felette érdekes fejtegetéseit, tárgyamra vonatkozó ama megjegyzései érdemelnek különös figyelmet, melyeket műve 43—80 lapjain a *parlamentárizmus jövőjére* vonatkozólag mond el. Annak a ténynek konstatálása után, hogy a parlamentek értékébe vetett hit azok tényleges jelentőségének hanyatlásával párhuzamosan, folytonos csökkenést mutat, arra a végső eredményre jut, hogy a parlamenti fejlődés rezultátumaként a *kormányzó hatalom erősbulése* állapitható meg. Ugy látszik, hogy ő a parlamentet ma már egy oly *sükséges rossz*-nak nézi, melyet még csak azért nem töröltek el, mert nem tudják, hogy mi legyen a helyébe teendő *még sükségesebb jó*? A kérdés, minden esetre fogas. Legérdekesebb azonban az értekezés VIII. fejezete, a melyben az u. n. *közvetlen néphatalmak* elöterbelépéséről (Emporsteigen der unmittelbaren Volksmacht) s ezeknek a kormányokra való közvetlen befolyásáról (sajtó, egyletek, társulatok, érdekszövetkezetek, vállalkozói- és munkás szervezetek etc.) mond el tagadhatlanul megszivlelendő és a legkomolyabb figyelmet érdemlő észleléseket. Arra utal, hogy míg az *általános szavazati jog* a népközösségnek mindenki számára nyitva álló eme megnyilatkozási formáiban *már itt van*, a nélkül, hogy az alkotmányjogilag szervezve lenne; — másfelől a parlamenteknek lassanként való jelentéktelenségbe sülyedése következtében a nép és a kormány egymással közvetlenül — farkasszemet néző helyzetbe kerülnek:¹

Terem nem engedi meg, hogy Jellinek rezultátumainak részletes kritikájába bocsájtkozzam. Ezúttal tehát csak két megjegyzésre szoritkozom.

1. A *kormányhatalom* és a *nép* fogalmait (melyeket Jellinek „igazi egyedüli elpusztíthatlan hatalmak“-nak nevez) sokkal könnyebb egymástól elválasztani az elméletben, mint a gyakorlatban.

Éppen az angol parlamentárizmus az eleven példája ennek, valamint az eleven czáfolata annak is, mintha a parlament valami mester-ségesen kifundált csinálmány és nem a természetes fejlődés, a kikerül-hetlen sükséglet szülte tényezője lenne a *kormányzat* és a *nép*, emez

¹ Unser Verfassungsleben keineswegs bereits die endgültigen Formen gefunden hat, in denen es sich auf unabsehbare Zeit hinaus bewegen wird. Und in der grossen und unleugbaren Tatsache, welche uns die so gewaltig vorwärtsstürmende Geschichte der Gegenwart lehrt, dass über die Parlamente, über diese in so vielen Staaten künstlichen Schöpfungen der neuesten Zeit hinweg, die beiden einzigen unzerstörbaren natürlichen Mächte des Staates: *Regierung und Volk*, einander unmittelbar gegenüberzustehen beginnen, liegt der gewaltigste Verfassungswechsel der neueren Geschichte verborgen. *Jellinek*: i. m. 80. 1. E gondolatok csirái e szerzőnek *Das Recht des modernen Staates* cz. munkájában már benn vannak. 39—47. l. XI. fejezet,

ösi hatalmak összhangjának, kiegyenlítésének, kibékítésének, éppen az érintkezési és összeütközési pontokon.

2. A mi Jellinek fejtegetéseiben feltétlenül igaz: az a fejlődés örök törvénye. Igaza van tehát abban, hogy alkotmány-fejlődésünk koránt sem érte el — és hozzá tehetem, soha nem is fogja elérni — végérvényes, változhatatlan formáját. Mert, ha ezt elérte volna: ez egy jelentőségű volna az emberiség és az emberi társadalmak fejlődésének végleges megakadásával, kátyuba jutásával.

A kérdés csak az: eme végtelen fejlődés, a mi az emberi eszmével egy jelentőségű és a mi annak egyetlen biztató és felemelő gondolata, minő irányt veend a jövőben, sőt milyen irányban foly már ma? Mert, hogy a parlamentárizmus, épp úgy, mint minden más kormányzati alakzat, alkotmány, folytonos fejlődési proceszszuson megy át, az kétségtelen, és hogy e proceszszus ma már szemmel látható elváltozásokat mutat: az csak annak a jele, hogy a változás mélyrehatóbb jelentőségű s eredményei immár világszerte magukra vonják a figyelmet.

Olyanforma dolog ez, mint amaz apró vizezercskék és hajszál gyökerek munkája, melyek észrevétlenül hatnak, de idők során át sziklákat lazítanak meg és megváltoztatják az Alpeselek arczatát.

Schwarz, Jellinek s mások csak azokat a tüneteket konstatálják, a mikre pl. *Dacey* is rámutat,¹ midőn azt a kérdést veti föl: „Nem megy-e végbe az angol alkotmányban olyan változás, melynél fogva az parlamenti kormányzattól nem-parlamentivé alakul át?“ — „Még a mai viszonyok közt is megtörténhetik, hogy egy általános választás, ha névleg nem is, de tényleg nem egyéb, mint valamely államférfiúnak a nép által a miniszterelnökségbe emelése“.

Igen érdekesek e tudósnak a *hajlékony alkotmányokhoz* fűzött elmékedései, a hol a többek közt a francia eredetileg nem parlamenti alkotmánynak teljesen parlamentivé fejlődésére utal.

Mindezen, többé kevésbbé észrevétlenül történő, de végeredményükben kétségtelenül megállapítható változások közül, egy sem oly mélyreható jelentőségű, mint az, *melyet a társadalmi fejlődés ereje teremt s melyet a különböző érdekeknek az államba behatolása, helyesebben az államnak a társadalmi érdekharczba való sülyedése jelent.*

A társadalom mozgató kérdései, első sorban a *munkás-kérdés*, a munka jelenkori szervezete teremt meg azt az irányt, hogy a parlament nemcsak hovatovább demokratizálódik (mert hiszen ez még a *középosztály* műve) hanem mindenütt, az egész világon az általános választói joghoz is vezetett. Az arisztokráciát lassanként leszorította vezető szerepéről a demokrácia s ennek munkáját folytatja tovább ellenállhatlan

¹ *Bevezetés az angol alkotmányjogba*, 413. l.

erővel a proletáriátus; szóval a parlamentbe mind több és több érdekalapon álló töredék kerül. A harciba beleszól a földbirtok, a klérus, az ipar, a tőke és a többi. Valamennyi érdekképviseletet keres és talál a parlamentben. És most, jön a kormány és jön az uralkodó.

Mindeniknek pedig az a természete, hogy hatalmi körének tágítására ösztönszerűleg törekszik. E törekvés azután nem a bellum omnium contra omnes lecsillapítására, hanem arra nógatja őket, hogy a divide et impera régi elvnek modernizálásával majd emez, majd meg amaz érdekcsoportot igyekeznek megnyerni céljaiknak. Könnyű belátni, hogy e célok egyike így elérhetőnek is ígérkezik a mindkettőre nézve alkalmatlan és útban álló parlamentek tekintélyének lejáratása és mint hatalmi tényezőnek, jelentéktelenségbe süllyesztése által.

Igy fenyegeti a parlamentet egyszerre három felől jövő halálos veszedelem. 1. A társadalom részéről az érdekharc. 2. Az uralkodó részéről ennek a kihasználása saját hatalmi céljai érdekében. 3. A kormány részéről a budget-jog kézbekerítése (a mi már részben sikerült) és: a korrupció.

Mindehhez azután csak az általános választójog kell, a titkos és községenkénti választással, mely az egyes kottériák és helyi érdekek apró *helyi nagyságait* amúgy is nagy kedvvel favorizálja — s ekkép lezorítván a közélet teréről az igazi széles látkörű és a közszemponyokat magasabb nézőpontból méltányolni képes igazi államférfiakat — ezzel is közrehatnak a parlamenti nivó sárbarántására.

Jön a sajtó, a mely hovatovább ugyanez irányok szolgálatába süllyed és a Jellinek-féle *közvetlen néphatalmak* érvényesülései, melyek valamenyien a parlamentek jelentőségének és tekintélyének aláaknázói, az ellen törő természetes és fáradhatlan megannyi ellenségek.

Ime így kerül szembe egymással az anya és a gyermek! Így lesz egyetlen halálosan sebezhető pontja, Achilles-sarka a parlamentnek az a pont, a hol kezében tartja azt — az őt szülő társadalom.

Halálos betegsége-e az a folyamat, melyet ma parlament és a társadalom egymásközi természetes hatásában megnyilatkozni látunk, a parlamentárizmusnak? Avagy csak a fejlődéssel összefüggő krízis, melynek meghaladásával a szervezet működése ismét normálissá fog válni? Óriási fontosságú kérdés.

A válasz reá attól függ: vajjon a krízis oly kibontakozásra vezet-e, mely mellett a társadalomba belesüllyedt állam képes lesz-e megint az ő szférájába visszaemelkedni, saját szervezetének olyan átídomulása révén, mely őt a társadalom *közvetlen*, nyers hatása alól kiszabadítani képes? Ha ez lehetséges: a jövő a parlamentárizmusé. Ha nem: akkor ez is csak oly muló fázis az emberiség történetében, mint a hűbériség, az abszolutizmus stb. volt.

Dr. Deák Albert.